

Кулішенко Л. Вивчення фразеології як джерело національного виховання студентів економічних вишів / Л.Кулішенко // Світогляд-філософія-релігія. - 2014. - Вип. 5. - С. 162-171.

УДК: 81'373:378

Людмила КУЛІШЕНКО

ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ ВИШІВ

У статті йдеться про особливості вивчення фразеології в економічних вишах. Розглянуто одиниці фразеології, які розкривають всі аспекти життя українців, - історію, вірування, цінності, традиції, обряди, побут, види господарської діяльності та основи родинного укладу. Автор стверджує, що всебічне ознайомлення з фразеологічним багатством української мови, з одного боку, дозволяє зберегти надбання пращурів, а з іншого – збагачує молоде покоління духовними скарбами свого народу, сприяє національному вихованню студентів економічних вишів.

Ключові слова: *фразеологія, сталий вираз, національне виховання, духовні цінності.*

Постановка проблеми. У повсякденному спілкуванні люди використовують багато влучних висловів, стійких словосполук на зразок: *вилами по воді писано, зав'язати голову, давати драла, ложка дьогтю, як насіння лускати, легкий хліб, ні риба ні м'ясо, давати прочухана* тощо. Саме вони роблять наше мовлення образним, найкраще відображають рівень духовної, матеріальної культури та менталітет народу, а тому їх розгляд є актуальним на наш час, коли відбувається становлення Української держави. Значний інтерес науковців до фразеологічного багатства української мови спричинений намаганням пізнати глибоку сутність українського народу як етнокультурної спільності.

Такі стійкі словосполуки, що сприймаються у мові як єдине ціле і не створюються у процесі мовлення, називають фразеологізмами, а розділ мовознавства, який вивчає такі одиниці, – фразеологією. Цей термін вживають і на позначення сукупності фразеологізмів у мові.

Аналіз актуальних досліджень. Фразеологія є порівняно новою лінгвістичною дисципліною. Українська фразеологія ґрунтується на етнографічних, етнолінгвістичних працях О.Потебні, М.Сумцова, І.Франка, М.Костомарова тощо. Інтерес до неї зріс у середині ХХ століття. Найвідомішими українськими дослідниками є такі: Б.Ларін, Ю.Прадід, Л.Авксентьєв, М.Алефіренко, Л.Скрипник, Л.Удовиченко, В.Ужченко тощо. У кінці ХХ на початку ХХІ ст. актуальним стає етнокультурний аспект наукових розвідок у працях О.Селіванова, О.Левченко. Аналіз лінгвістичної та методичної літератури показує, що проблема вивчення фразеології знаходиться у полі зору таких вчених: С. Гаврина, О.Бистрова, В. Барабаша, Т. Грибницького, М. Коломійця, О. Смовської, В. Мельничайка та інших. Однак не зовсім розкритим є питання аксіологічної основи українських фразеологізмів.

Виокремлення ціннісних пріоритетів української фразеології як джерела національного виховання студентів економічних вишів є **метою** статті.

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях стилістичного аспекту фразеологічного складу української мови прийнято вживати терміни: «стійка сполука», «фразеологічна словосполука», «фразеологічний зворот», «фразеологізм», «фразеологічна одиниця» та інші, які міцно увійшли і поширились в українській і російській науковій літературі з питань фразеології (Ващенко В., Виноградов В., Демський М.). У літературі більш широкого, популярного вжитку нерідко вживаються такі терміни: «ідіома», «приказка», «прислів'я», «афоризм», «крилатий вислів», що характеризують не стільки структурний, скільки семантико-виразний, художній план функціонування цих одиниць у мові.

Серед мовознавців поки що немає єдиної думки, які мовні утворення слід зараховувати до фразеологізмів. Очевидно, слід розрізняти фразеологізми у вузькому розумінні (власне фразеологізми, або фразеологізми) і в широкому розумінні (фразеологічні вирази).

Власне фразеологізми своїм лексичним значенням рівнозначні окремим словам або словосполученням: *наставляти на розум – навчати, скеровувати; у своєму репертуарі – як завжди; у Крим по сіль – далеко; брати гору – перемагати; в лоб – прямо; від душі – щиро, сердечно.*

Вони характеризуються образністю і водночас нерозкладністю лексичного значення, співвіднесеністю його з певним цілісним сигніфікатом. Для власне фразеологізмів властиве певне емоційно-експресивне забарвлення. «Виразні семантико-стилістичні якості фразеологізмів – їх образність, картинність, жива внутрішня форма – відсвіжують мовлення, роблять його невимушеним, соковитим, містким, дотепно-влучним» [9, 250].

Наприклад, прикметник *запальний* лише вказує на рису характеру людини, тим часом фразеологізм *смола в зіницях так і закипить* має ще й виразне конотативне забарвлення, викликає певні емоції: *Софійка легенько прикушує зубами нижню губу, щоб не сказати Санькові нічого образливого за оте його здоровкання, бо ...він же скажений, смола в зіницях закипить (Григір Тютюнник).*

У фразеологічних виразах слова більшою мірою, ніж у власне фразеологізмах, зберігають своє індивідуальне значення. Самі фразеологічні вирази, як правило, позбавлені певного емоційно-експресивного забарвлення. Але вони, як і власне фразеологізми, функціонують у мовленні як готові, усталені поєднання двох або більше слів. До фразеологічних виразів належать:

- мовні кліше і штампи: *ринкові реформи, цінова політика, соціальна програма, сфера обслуговування, мати велике значення;*
- складені найменування: *річ у собі, коефіцієнт корисної дії, грудна жаба, білий гриб, м'яка вода, Чорне море;*
- прислів'я та приказки: *Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю. Язиком вихати – не ціпом махати.*
- крилаті вислови: *Борітеся — поборете* (Т. Шевченко). *Лиш боротись — значить жити* (І. Франко).

Всі фразеологізми мають спільні ознаки: цілісність значення, фразеологічну відтворюваність, відносну стійкість компонентів, однак їх використання, функціональне призначення і сфера використання не є однаковими.

Метою курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», що викладається у вишах, є підвищення рівня загальномовної підготовки, мовної грамотності, комунікативної компетентності студентів, практичне оволодіння основами офіційно-ділового, наукового, розмовно-офіційного стилів української мови, що забезпечить професійне спілкування на належному мовному рівні. Одиниці фразеології теж вивчаються, однак найбільшу увагу приділяють таким сталим сполукам, як мовні кліше, штампи та складені найменування. Зосередженість на цих фразеологічних виразах є цілком виправданою, оскільки вони використовуються у двох основних стилях – науковому та офіційно-діловому. Для студентів економічних вишів, які прагматично, з огляду на професійне спрямування вивчають українську мову, насправді ознайомлення з такими сталими сполуками є важливим і корисним, оскільки вони полегшують ділове спілкування. Розрізняють такі кліше: мовного етикету (*добрий день, доброго здоров'я, радий Вас бачити, до побачення, на добраніч, на все добре, будь ласка, ласкаво просимо, щиро дякую, глибоко вдячний, з повагою, шановний пане, вельмишановний добродію*); офіційно-ділового спілкування (*згідно з розпорядженням, на підставі наказу, відповідно до чинного законодавства, порядок денний, поставити питання на розгляд, довести до відома, взяти до уваги, вжити заходів, надати допомогу, з боку адміністрації, обіймати посаду*); суспільно-політичного життя: (*посадова особа, засоби масової інформації, сфера обслуговування, передвиборча агітація, результати виборів, всенародне обговорення, пленарне засідання, маніпулювання громадською думкою, соціально незахищені верстви населення, розв'язання проблеми, фінансова підтримка, комплексні заходи*).

На відміну від таких сполук штампи (у зв'язку з відсутністю коштів, за наявності відповідних умов, питання забезпечення виконання плану) затуманюють зміст висловлювання, роблять мовлення складним для сприйняття, нечітким, тому їх слід уникати. Складені найменування сукупно позначають одне поняття чи називають одне явище і мають сталий склад: *ринкова економіка, цінова політика, продуктивні сили, фонд заробітної плати, додана вартість, безоплатний кредит, районна державна адміністрація, державний секретар, Сумська область*).

Важливо звернути увагу студентів на фразеологічні новації, які з'являються внаслідок змін у суспільно-політичній та економічній сферах життя суспільства. Це такі фразеологізми економічної сфери, як *прокручувати гроші, девальвація грошей, тіньова економіка, тіньовий бізнес, перехід до ринку, валютний коридор, індексація цін* тощо.

Отже, використання кліше та складених найменувань дозволяє економити розумову енергію, сприяє точному складанню документів та швидкості передачі інформації, що оптимізує діяльність майбутнього фахівця банківської сфери.

Однак вивчення фразеології тільки в такому ракурсі позбавляє студентів можливості ознайомлення з матеріальним та духовним життям українського народу та, як наслідок, гальмує процес національного виховання, що суперечить концепціям вітчизняної освіти. Одним із її завдань на сьогодні є виховання, з одного боку, висококваліфікованих фахівців в усіх сферах життєдіяльності суспільства, а з іншого – виховання національно-мовної особистості, здатної не тільки оволодіти мовними компетенціями, а й протистояти нівелюванню національних інтересів, зберегти самобутність українського народу. Прерогатива у становленні національно свідомої особистості належить шкільній освіті, проте розвиток і утвердження ціннісних орієнтирів, світогляду в цілому відбувається саме у студентські роки.

Вивчення фразеології у повному обсязі допоможе студентам вищів пізнати історію рідного народу, звичаї, традиції, обряди. Наприклад, фразеологізм *«бити чолом»* сягає часів Київської Русі, оскільки тоді існував такий звичай: звертаючись до князя, русичі низько кланялись, інколи сягаючи чолом землі. Відтоді у мові закріпився вислів *«бити чолом»* – кланятись комусь, звертатись з проханням.

А такий стійкий вислів, як *«виносити сміття з хати»* розкриває вірування слов'ян, оскільки наші пращури вважали, що сміття з хати потрібно спалювати, а не викидати, бо злі люди можуть використати його для чаклунства. У переносному значенні *«виносити сміття з хати»* означає розголошувати, виносити на людський суд сімейні суперечки, таємниці [4, 17].

Фразеологізм *«хоч кілок на голові теши»* вживають для характеристики впертої, нерозумної людини. Кілок в українській міфології був здебільшого оберегом. Кілок оберігав людину від нечистої сили. Імовірно, такі риси характеру, як впертість, настирливість, давні слов'яни вважали проявами хвороби.

Перемивати кісточки. Вислів пов'язаний із стародавнім обрядом перепоховання. Через кілька років після смерті, щоб очистити душу померлого від гріхів і зняти з неї закляття, останки викопували і перемивали. Такий обряд супроводжувався спогадами про покійника, оцінками його характеру, вчинків, справ тощо. Це зумовило те, що фразеологізм *«перемивати кісточки»* набув переносного значення – пліткувати, пересуджувати [4, 70].

Посилати по рушники. Стати на рушник. В українців рушник – символ злагоди, подружньої вірності, працьовитості, гостинності, надії, прощання. Рушники були невід'ємним атрибутом весілля: ними пов'язували молодих, старостів, сватів. Готуючись до одруження, дівчина вишивала декілька видів рушників. Якщо вона давала згоду на шлюб під час сватання, підносила старостам на тарелі два рушники, складені навхрест. Тому вислів

«*посилати по рушники*» означає просити руки дівчини у неї та її батьків, сватати. Інший рушник, найкрасивіший і найдорожчий, дівчина вишивала, щоб стати на нього з милим у церкві під час шлюбної церемонії. Звідси походить інший фразеологізм – «стати на рушник», тобто взяти шлюб, одружитися [4, 74-75].

У фразеологічних сполуках відбито родинні стосунки, реалії побуту, спостереження за явищами природи, тваринним та рослинним світом тощо. Однак найбільшу групу становлять фразеологізми різних видів діяльності людей. Серед них цікавою для майбутніх фахівців економічної галузі є група фінансово-торгівельних висловів:

- *гріш ціна* - нічого не вартий, не має жодної цінності;
- *хитро, мудро, і недорогим коштом* – за незначну ціну;
- *сипати грішми* – бездумно витратити гроші;
- *горнути гроші лопатою* – мати великі прибутки;
- *показувати товар лицем* – представляти щось з найкращого боку;
- *перший сорт* – найкращий;
- *без копійки* – зовсім не мати грошей.

Цікавим і корисним буде ознайомлення студентів-економістів із фразеологізмами, до складу яких входить числівник, бо ставлення до цифр не було однаковим. На думку В. Герасимчук, найулюбленішими цифрами для наших пращурів були *три та сім*, а тому їх уживали частіше і в різних значеннях [2, 38].

Сім п'ятниць на тиждень. У дохристиянські часи на українських землях саме п'ятниця була святковим днем. Щоп'ятниці в селах відбувалися ярмарки. У цей день люди купували, продавали, позичали гроші, сплачували борги, розважалися. Отже, той, хто кожен день вважає п'ятницею, – людина несерйозна, непрацьовита, всі думки в неї крутяться навколо розваг. Про того, хто часто змінює погляди, не має постійної думки, кажуть, що в нього *сім п'ятниць на тиждень* [4, 86-87].

Три чисниці до смерті. Вислів постав із мовлення пряхль. Чисниця – це десята частина пасма, тобто три нитки. А три чисниці – дев'ять ниток. Дуже мала одиниця виміру полотна. «Три чисниці до смерті» – так кажуть про дуже старих або безнадійно хворих людей, які скоро можуть померти.

Найчастіше у стійких зворотах використовуються цифри першого десятка:

- *нуль без палички* – нічого не вартий, ніщо;
- *один нуль на мою користь* – перемога з мінімальною перевагою;
- *одним вухом слухати* – слухати не уважно, уривками, несерйозно сприймати;
- *два чоботи пара* – однакові;
- *двоє третього не чекають* – підкоряйтесь, бути залежним від більшості;
- *дев'ятий вал* – найбурхливіший вияв, найбільше піднесення, злет;
- *десята вода на киселі* – дуже далека рідня.

Розглянувши різні варіанти вживання числівників у фразеологічних зворотах, можна констатувати, що використання тих чи інших числівників пов'язані з ментальними особливостями українців і семантичними процесами у становленні мистецтва лічби [2, 42].

У стійких сполуках відбито ставлення українського народу до етичних проблем, бо цінності становлять основу життєдіяльності людини і суспільства в цілому. У сучасному розумінні цінності – це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які мають задовольняти певні потреби людей. Іншими словами, цінностями є моральні основи для поведінки. Таким чином, система цінностей визначає сутність як людини, так і певної спільноти, направленість їхніх дій і вчинків.

Вчені поділяють цінності на національні та загальнолюдські. Під пріоритетними загальнолюдськими цінностями розуміють самоцінність людини і людського життя, любов, сім'ю, дітей, щастя, волю, рівність, справедливість, мир. Вони не виникають спонтанно, а передаються через

традиції, звичаї, побут, мораль, спосіб життя, а також через моральний досвід людей.

Найкраще мудрість народу, морально-етичні настанови передають прислів'я та приказки. На особливу увагу заслуговують ті прислів'я, які вчать абсолютній цінності – добру: *добре ім'я краще багатства; добре роби - добре й буде; від добра ніхто не тікає* тощо. Про життя як найбільшу цінність кожної людини, про його складнощі йдеться у таких виразах: *життя прожити — не поле перейти; де є життя, там є й надія; ніхто не знає, що його в житті чекає; де просто, там живуть років зо сто*. Розум, знання та вміння людини як позитивні характеристики відображені у таких сталих сполуках: *грамоти вчиться — завжди пригодиться; грамотний — видючий і на все тямущий; знання робить життя красним; розум — скарб людини; що знаєш, що вмієш, те за плечима не носить*.

Дружна сім'я є запорукою щасливого життя українця. А для цього необхідними компонентами є:

- 1) злагода, взаєморозуміння: *нащо й клад, коли в сім'ї лад; живуть між собою, як голубів пара; чоловік та жінка – одна спілка; хоч ох, та вдвох!; сім'я міцна – горе плаче!;*
- 2) рівноправність у сімейних відносинах: *жінка чоловікові подруга, а не прислуга; Іван плахту носить, а Настя булаву;*
- 3) шанобливе ставлення до жінки, дружини, матері: *добра жінка мужові своєму вінець, а зла – кінець; як сорочка біла, той жінка мила; що мати навчить, той батько не перевчить; дітки плачуть, а у матері серце болить;*
- 4) повага до чоловіка: *без чоловіка – то так, як без голови; добрий чоловік жінці ліпший від рідної матері; під добрим кущем трава зеленіє, за хорошим чоловіком жінка молодіє;*
- 5) наявність дітей-нащадків: *нема смерті без причини, нема щастя без дитини; рад би до дітей небо прихилити, та зорями вкрити ; добрі діти – батькам вінець, а злі діти – кінець.*

Український народ створив багато прислів'їв про працю: *без роботи день роком стає; праця чоловіка годує, а лінь марнує*. Схвалення заслуговує сумлінна робота: *на дерево дивись, як родить, а на чоловіка, як робить; як дбаєш, так і маєш; хто робить криво, той ходить певно*.

Фразеологізми є «віддзеркаленням ставлення суспільства до моральності чи аморальності вчинків людей» [5, 3]. Традиційно за народними уявленнями серце – місце народження симпатії, дружнього ставлення, кохання. Кордоцентризм світобачення українців відбито у таких фразеологізмах: *від чистого серця* (щиро, з добрим наміром), *добре серце* (лагідний характер); *віддавати серце* (щиро любити); *брати до серця* (близько сприймати що-небудь); *серцем нудити* (сумувати, журитися). Про людські взаємини йдеться у таких народних висловах: *людина без друзів – що дерево без коріння; де дружніші, там і сильніші; без ради і військо гине; добре ім'я – найкраще багатство*.

Цікавими видаються народні вирази про майнові відносини: *земля все крутиться навколо осі, а люди навколо грошей; де гроші говорять, там правда мовчить; коли золото поверх пливе, тоді правда на дно спаде*. Як бачимо, гроші, матеріальні статки є важливими, однак не варто їх ставити на перше місце в житті, оскільки вони є тільки засобом досягнення цілі, а метою життя.

Отже, наведені приклади переконують у тому, що прислів'я є джерелом мудрості народу, результатом спостереження за повсякденним життям. Безумовно, ознайомлення з такими моральними аксіомами допоможе студентам сформуванню власної піраміди життєвих цінностей.

Детальний розгляд фразеології як розділу мовознавства дозволяє зробити такі **висновки**:

- 1) ядро української фразеології становлять самотні сталі вислови, що якнайкраще відображають рівень духовного й матеріального буття нашого народу;

- 2) у фразеології розкриваються всі аспекти життя українців: історія, вірування, звичаї, традиції, обряди, побут, види господарської діяльності, основи родинного укладу та цінності;
- 3) вивчення фразеології у курсі «Українська мова (за професійним спрямуванням)» не слід зводити тільки до вивчення таких сталих виразів ділового мовлення, як кліше, штампи та складені найменування;
- 4) всебічне ознайомлення з фразеологічним багатством української мови, з одного боку, дозволяє зберегти надбання пращурів, а з іншого – збагачує молоде покоління духовними скарбами свого народу;
- 5) розгляд фразеологічних одиниць, які стосуються сфери торгівельних та майнових відносин, ставлення до грошей, достатку українського народу, є важливим з огляду на професійне спрямування майбутніх працівників банківських та фінансових установ.

Таким чином, ґрунтовне вивчення фразеологічних одиниць є вкрай необхідним, оскільки розширює світогляд та сприяє національному вихованню студентів економічних вишів.

Summary

Kulishenko, Lyudmyla

This article discusses the features of studying phraseology in economic higher education institutions. It was analyzed the semantic units that show all aspects of the life of Ukrainians - history, beliefs, values, traditions, rituals, customs, types of economic activity and the basics of family life. The author argues that the detailed acquaintance with the phraseological wealth of the Ukrainian language, on the one hand, allows you to save the heritage of ancestors, and enriches the younger generation the spiritual treasures of the people, promotes national education of students of economics universities.

Keywords: *phraseology, semantic unit, national upbringing, spiritual values.*

Література

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія: навч. посібник /Л.Г.Авксентьев. – Х.: Вища школа, 1988. – 134 с.

2. Герасимчук В. Числівник фразеологічних зворотах / В.Герасимчук //Дивослово. – 2012. – № 5. – С. 38-43.
3. Дудик П.С. Стилїстика української мови: навч. посіб. / П.С. Дудик. – К.: ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
4. Забіяка В.А., Забіяка І.М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування: практ. посіб. /В.А.Забіяка, І.М.Забіяка. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 304 с.
5. Петленко Л. Українська фразеологія: морально-психологічний аспект характеристики людини / Л.П. Петленко. – Суми: Джерело, 2005. – 158 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наук. Думка, 2008. – 1104 с.
7. Соловець Л.О. Вираження етнічної специфіки української культури у фразеологізмах / Л.О. Соловець // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2011. – № 6. – С. 52-62.
8. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
9. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.